

La figura de Jaume I en les històries de la literatura catalana del segle XIX

Francesc BERNAT i BALTRONS

Universitat de Barcelona

francesc.bernat@ub.edu

Résumé: Le propos de cet article est d'examiner le processus de construction de la littérature catalane au XIXe siècle à partir de l'analyse du traitement de la figure de Jacques Ier, considéré à cette époque comme le fondateur de cette littérature. On arrive à la conclusion qu'à l'exception de Jaubert de Paça et Milà i Fontanals, l'image de Jacques Ier dans les études catalanes du XIXe siècle est essentiellement marquée par la réinterprétation dans un sens national catalan faite par François Cambouliu¹.

Mots-clés: historiographie, identités nationales, histoire de la littérature, littérature catalane, Jacques Ier, XIXe siècle

historiografia, identitats nacionals, història de la literatura, literatura catalana, Jaume I, segle XIX

1. Identitats nacionals i històries de la literatura al segle XIX

Com és sabut, durant el segle XVIII i, sobretot, la primera meitat del XIX, bona part dels pobles europeus –amb estat o sense– van emprendre un procés de (re)definició de la seva idiosincràsia a partir de les noves idees que impulsava la puixant burgesia de l'època, un procés històric que culminarà amb la construcció de les identitats nacionals tal com les entenem avui en dia. Així, en considerar que pertànyer a una nació consistia essencialment a ser l'hereu d'un llegat comú que calia conèixer i reverenciar (vegeu Thiesse 1999, 12), els intel·lectuals europeus de l'època van esforçar-se per tal de fixar el patrimoni de les respectives nacions i propagar-ne el culte. Tanmateix, també sabien que, prèviament, calia determinar els elements, fets o personatges del passat que havien de ser considerats com els millors exemples de la continuïtat de l'ànima nacional a través dels temps. Per això, no n'hi havia prou d'inventariar el llegat de la nació: calia seleccionar-lo i reinterpretar-lo d'acord amb els nous interessos. Aquest és el procés que historiadors com Eric Hobsbawm (1990) han anomenat *nation building*.

Entre els molts elements simbòlics i materials del passat que passaren per aquesta operació –la història, la llengua, el folklore, el paisatge, els monuments, les personalitats, etc.–, cal destacar la literatura, un art considerat a partir d'aleshores com l'activitat que havia produït els monuments més destacables de la llengua de la nació i, per tant, com una de les millors manifestacions de l'ànima nacional. En conseqüència, no és d'estranyar que durant l'època esmentada Europa conegui una proliferació d'històries de la literatura que perseguien uns objectius semblants i que són la base de les actuals històries literàries de cada llengua europea, ja sòlidament assentades com a matèries d'estudi i amb el respectiu cos d'historiadors, crítics i professors.

En el cas dels estudis sobre literatura catalana –que en comparació amb la majoria dels països europeus són força tardans²–, és de lamentar que encara no disposem d'una necessària historiografia o història de la història de la literatura catalana completa (que Joan Fuster ja reclamava el 1986³) i

¹ Aquest article s'inscriu dins el projecte d'investigació FFI2008-01548/FILO (Grup de recerca *La literatura catalana en el ochocientos: liberalismo, Renaixença/ces, modernidad*), finançat pel Ministeri de Ciència i Innovació espanyol.

² S'inicien essencialment a la segona meitat del segle XIX. Vegeu-ne les causes, pel que fa al cas espanyol, a ROMERO MUÑOZ 1983, 4-6. Amb tot, Romero no té prou en compte que els primers estudis sobre literatura catalana varen ser empresos, de fet, per dos rossellonesos: Jaubert de Paça i Cambouliu.

³ Vegeu FUSTER 1986, 29.

solament comptem amb diverses aproximacions valuoses, però parcials⁴. Per aquesta raó, no coneixem encara amb profunditat com s'ha construït la nostra història de la literatura ni quins factors o ideologies l'han condicionada. Així mateix, tampoc no hi ha gaire estudis que analitzin la relació entre l'inici dels estudis sobre la història de la literatura catalana al segle XIX i el procés de construcció o redefinició de la identitat nacional catalana⁵ tal com l'entenem avui. En aquest sentit, per exemple, és simptomàtic que s'hagi retret a alguns compiladors de poesia popular del segle XIX –com ara Aguiló o Milà– el fet que censuressin, seleccionessin o no respectessin adequadament els materials que recollien, quan potser hauríem de començar a pensar que no els movia pas únicament un interès científic sinó també ideològic.

En conseqüència, la nostra intenció en aquest article serà la de fer una aproximació al procés de construcció de la història de la literatura catalana per part dels nostres erudits vuitcentistes⁶ tot centrant-nos en el tractament que van fer de la figura de Jaume I, un dels personatges mítics de la nacionalitat catalana que, com molts altres elements històrics provinents de l'Edat Mitjana, va ser notablement reinterpretada al segle XIX. Esperem, doncs, que la nostra petita aportació pugui contribuir a conèixer millor el paper que ha jugat la història de la literatura catalana en el procés de configuració d'alguns dels referents actuals de la nacionalitat catalana.

2. Una aproximació a les primeres històries de la literatura catalana

Al segle XVIII ja comptem amb un nombre notable d'erudits com Vicent Ximeno, Antoni de Bastero, Francesc Llampilles o Antoni de Campmany que, impulsats per l'esperit arxivístic de la Il·lustració, s'interessaren de manera diversa per la literatura catalana antiga. A aquestes primeres aproximacions, seguiran, ja al segle XIX, les primeres recopilacions, més o menys sistemàtiques, de textos o escriptors del país com la *Biblioteca valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros días, con adiciones y enmiendas* (1827-30) de Just Pastor Fuster⁷, o les *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes* (1836) de Fèlix Torres i Amat⁸. Malgrat partir d'interessos més bibliogràfics o historicistes que no pas estrictament literaris, aquestes primeres obres proporcionaren un sòlid punt de partida a diversos treballs que ja tindran com a objectiu centrarse en la història de la literatura catalana. Cal destacar, en aquest sentit, tractats com les *Recherches historiques sur la langue catalane* (1824) del rossellonès Francesc Jaubert de Paça, la primera síntesi d'història de la literatura catalana; el *Bosquejo histórico de la lengua y la literatura catalana* (1850) de Magí Pers i Ramona, reeditat i ampliat posteriorment⁹; i l'*Essai sur l'histoire de la littérature catalane* (1857) del també nordcatalà Francesc R. Cambouliu.

Amb tot, cal dir que tots els estudis esmentats fins ara –amb l'única excepció de Cambouliu– parteixen encara de la confusió entre la literatura catalana i l'occitana antigues. Així mateix, el coneixement que tenien tant del passat com dels textos literaris catalans no sempre era bo ni la metodologia d'anàlisi emprada, suficientment rigorosa. Tot i així, les tres darreres obres esmentades representen un salt qualitatiu que no pot menystenir-se, perquè ja estan fetes amb la voluntat d'oferir un panorama descriptiu de la literatura catalana antiga. S'ha de remarcar també que aquesta primera fornada d'estudis històrics sobre la literatura catalana antiga va ser protagonitzada fonamentalment per erudits de la Catalunya Nord¹⁰, ja que l'obra del vilanoví Pers i Ramona és en bona part un plagi de la

⁴ Destaquem especialment els treballs de Rubió i Balaguer (1949-1958), Massot (1979), Romero Muñoz (1983) i Molas (1984).

⁵ Un de les poques aproximacions que coneixem és la de Reguant (1996).

⁶ Per aquesta raó, no tindrem en compte les valuoses aportacions a la història de la literatura catalana dels estudiosos no catalanoparlants del segle XIX com Helfferich, Amador de los Ríos, Tubino, Denk, Blanco García o Morel-Fatio, que necessitarien una aproximació diferent a la nostra.

⁷ De fet, aquesta obra era una actualització d'un llibre anterior de V. Ximeno: *Escritores del Reyno de Valencia* (1747-49).

⁸ Tampoc no podem deixar d'esmentar alguns opuscles d'interès com el *Catálogo de las obras que se han escrito en lengua catalana desde el reinado de D. Jayme el Conquistador* de Josep Salat, que acompanya la segona edició (1819) de la gramàtica de Ballot, o les *Mostras de la Col·lecció de obras catalanas antigas* de Joan Grau i Jordi Rubió i Ors (1840), publicades com a apèndix d'una edició de les obres de Francesc V. Garcia.

⁹ *Historia de la lengua y la literatura catalana* (1857).

¹⁰ Fins i tot, també caldria incloure-hi el perpinyanès Josep Tastú, un autor que publicà molt poc però que féu moltes recerques erudites sobre la nostra literatura i que ajudà Torres i Amat i Raynouard, entre d'altres, en la replega de textos catalans antics. Per a més informació, vegeu CREIXELL 1992, 64.

de Jaubert, per la qual cosa no la tindrem en compte¹¹. De la mateixa manera, cal destacar l'assaig de Cambouliu d'entre aquests tres primers estudis pel fet que és la primera obra que distingeix clarament la literatura catalana de l'occitana i perquè és el primer autor que volgué anar més enllà de l'acumulació i descripció de materials –per exemple, és el primer que proposà una periodització de la nostra literatura antiga–, a banda d'emprar uns mètodes d'anàlisi i interpretació ja força correctes¹².

A partir de la dècada de 1860, tal com ha assenyalat Badia (1984, 13), l'obra crítica i erudita de Milà i Fontanals, l'introduïdor de la filologia romànica i la historiografia literària a Espanya, sense arribar a fer una història general de la literatura catalana, posarà les bases d'una sistematització moderna i rigorosa que és la base dels actuals estudis d'història de la nostra literatura. L'obra de Milà no només constitueix l'homologació definitiva dels estudis literaris hispànics amb els de la resta d'Europa sinó també un trencament amb la tradició historiogràfica literària catalana anterior, que provenia del Barroc¹³; a més, i a diferència dels altres autors citats, ja pogué tenir en compte la literatura produïda per la Renaixença. Els postulats de Milà seran desenvolupats i perfeccionats per un dels seus principals deixebles, Rubió i Lluch, el qual, al seu torn, serà el mestre de Nicolau d'Olwer, l'estudiós que, ja a principis del segle XX, escriurà la primera història general de la literatura catalana¹⁴. Tot i que no entra dins els objectius d'aquest article, cal subratllar que l'escola creada per Milà ha continuat desenvolupant-se fins als nostres dies a través d'estudiosos com Rubió i Balaguer, Martí de Riquer, Antoni Comas i Joaquim Molas¹⁵, per la qual cosa és evident que les interpretacions d'aquests autors –estretament interdependents– han marcat profundament el punt de vista que tenim avui sobre la nostra literatura.

Un cop presentats sumàriament aquests primers estudis sobre literatura catalana, és clar que l'anàlisi de l'obra de determinats escriptors catalans antics feta pels erudits vuitcentistes ha d'haver condicionat d'alguna manera no només llur valoració literària sinó també la imatge pública que en tenim avui. Així mateix, un personatge tan important i polièdric en la història –general i literària– del nostre país com Jaume I no podia passar inadvertit en els treballs de Jaubert de Paça, Cambouliu, Milà i Rubió i Lluch. Ens centrarem, doncs, a partir d'ara, en la interpretació de la figura i l'obra del rei que s'imposà entre les històries literàries dels autors esmentats durant el segle XIX. Les reflexions publicades el 1901 per Rubió i Lluch –el pont entre la historiografia literària del XIX i la nova etapa dels estudis literaris catalans que es desenvoluparà durant bona part de la primera meitat del XX¹⁶– ens serviran per cloure aquest article. Abans també tindrem en compte el *Breu compendi de la història de la literatura catalana* (1900) de Norbert Font i Sagué, no tant per les minses aportacions de l'autor com pel fet que l'obra s'emmarca encara dins la historiografia literària catalana del XIX i pel seu valor sociològic i lingüístic.

3. La figura de Jaume I en les històries literàries catalanes del segle XIX

Més enllà de les millores metodològiques d'anàlisi i interpretació, és obvi que els estudis literaris depenen del grau de coneixença de les obres literàries del passat. Per aquest motiu, no és d'estranyar, tal com ha dit Badia (1984, 9), que una de les principals dificultats amb què es trobaren els estudiosos anteriorment esmentats va ser la desconeixença o la dificultat de consultar molts manuscrits antics que avui considerem bàsics en qualsevol història de la literatura catalana. En aquest sentit, cal dir abans de començar, que, a diferència de Jaume I, autors tan importants com Lluç eren mal coneguts al segle XIX, per la qual cosa aquest escriptor no sempre ocupa una posició rellevant en algunes de les històries

¹¹ Amb tot, sabem que l'obra de Pers va ser molt llegida a Catalunya durant el XIX i que va exercir una certa influència, especialment entre els autors menys erudits. Per aquesta raó, tampoc no tindrem en compte el discurs *De la literatura catalana* (1876) de Víctor Balaguer, basat en bona part en els escrits de Pers i, més lateralment, en Cambouliu (vegeu ROMERO MUÑOZ, 1983: 9).

¹² També n'hem de subratllar la influència que exercí en Milà. Vegeu BERNAT (2009).

¹³ Sobre aquest aspecte, vegeu ROSSICH 1984.

¹⁴ Aquesta tasca culminà amb la publicació de *Resum de literatura catalana* (1927), un treball que és l'ampliació i perfeccionament d'altres aproximacions anteriors (vegeu MOLAS 1984, 264-265).

¹⁵ Vegeu el mateix MOLAS 1984.

¹⁶ Seguim la classificació proposada per ROMERO MUÑOZ 1983. Segons aquest autor, la segona etapa (1901-1939) està caracteritzada, precisament, per l'eixamplament del cànon literari català i l'impacte de l'escola que Rubió i Lluch va formar als Estudis Universitaris Catalans.

que analitzarem, especialment a les primeres¹⁷. En conseqüència, hem de tenir present que per a molts dels estudis que comentarem a continuació Jaume I era el primer gran escriptor en llengua catalana.

Com a bon coneixedor de la bibliografia antiga¹⁸, Francesc Jaubert de Paça fa una presentació força completa de la figura i l'obra de Jaume I a les seves *Recherches historiques sur la langue catalane* (1824), la primera síntesi històrica sobre literatura catalana antiga¹⁹. Tanmateix, Jaubert encara considerava, en confondre el català i l'occità antics²⁰, que els orígens de la literatura catalana calia situar-los en la lírica trobadoresca. En aquest sentit, doncs, l'obra de Jaubert no representa cap avenç significatiu pel que fa a la visió tradicional que es tenia sobre els inicis de la nostra literatura abans del segle XIX, ja que n'és un continuador. Amb tot, això no va impedir l'erudit rossellonès de subratllar la importància de Jaume I en la història de la literatura catalana, tant pels seus mèrits literaris com pel paper que va jugar com a impulsor de les lletres catalanes. Així, definia literàriament el rei com «l'écrivain le plus marquant du 13e siècle»²¹, i en destacava que fos el primer conreador del gènere històric: «Don Jacques est donc le premier historien catalan, ou du moins celui qui est le plus anciennement connu»²².» Com a protector de les lletres, Jaubert valorava el suport donat pel rei al manteniment de la *Gaia ciència* en la seva cort i, sobretot, haver creat les condicions que havien permès el floriment de la literatura en llengua vulgar i, de retruc, la dignificació del català com a llengua culta:

Non seulement la langue catalane devint populaire dans toute la monarchie [de Jaume I], mais elle reçut par l'usage cette propriété de termes, cette correction et cette élégance qui caractérisent une langue régulière et perfectionnée. Dès lors elle remplaça avec avantage le latin. (*Apud PRAT I VILA 2000, 73*)

A banda de valorar la producció escrita de Jaume I i el paper del rei en l'expansió social i la diversificació temàtica de la literatura catalana, Jaubert tampoc no es va oblidar de destacar les virtuts polítiques i militars del rei, entre les quals n'afegia una que no acostuma a aparèixer entre els mèrits atorgats tradicionalment al rei i que l'erudit rossellonès, a més, subratllava especialment. Ens referim al paper de Jaume I com a protector del comerç i la marina mercant, una tasca que, segons Jaubert, va culminar amb l'aparició del Llibre de Consolat de Mar, el primer codi legal marítim d'Occident. Aquesta última valoració del rei no hauria de sobtar si tenim en compte que estem parlant d'un estudiós que, entre molts altres temes, va mostrar un gran interès per la història econòmica, tal com testimonia l'obra per la qual va ser més famós en vida: les *Recherches sur les arrosages chez les peuples anciens* (1848)²³.

En conclusió, per a Jaubert de Paça Jaume I va ser un gran home de lletres, tant en la faceta de productor com de promotor literari, per la qual cosa mereix tenir un lloc destacat en la història de la literatura catalana. Amb tot, la seva valoració de la figura del rei no passa encara pel procés de reinterpretació en clau nacional que llegirem en els estudis vuitcentistes posteriors i –si tenim en compte que estem parlant d'una història de la llengua i la literatura– dedica més espai als mèrits polítics del rei que no als literaris. Estem, doncs, davant d'una imatge ponderada de Jaume I que, amb alguna petita novetat, és encara deutora de la tradició erudita anterior²⁴.

¹⁷ Per a una coneixença aprofundida de l'obra de Lluïll, caldrà esperar l'edició de les seves obres, empresa sobretot per Mateu Obrador i Bennàsser, entre finals del XIX i principis del segle XX. Per aquesta raó, Rubió i Lluch serà el primer erudit que podrà valorar l'obra lul·liana globalment en els seus estudis.

¹⁸ Amb tot, segons VALSALOBRE 2007, 328, Jaubert estava al corrent sobretot de la bibliografia anterior al XVIII, però no gaire de la posterior.

¹⁹ Tot i així, cal dir que la intenció principal de Jaubert (tal com deixa clar el títol de l'obra) era la de fer una història de la llengua catalana, concebuda com la successió d'esdeveniments històrics que l'han convertida en llengua de cultura i, per tant, en productora de textos literaris. Vegeu PRAT I VILA 2000, 11.

²⁰ Això no obstava perquè qualificués de «catalana» la llengua dels trobadors.

²¹ *Apud PRAT I VILA 2000, 69.*

²² *Ibid.*, 71.

²³ Una obra que va poder escriure a partir de les observacions fetes en un viatge a Catalunya i el País Valencià. Així mateix, tampoc no podem oblidar que fou un destacat membre de la il·lustrada Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales. Per a més informació sobre els interessos erudits de Jaubert, vegeu PRAT I VILA 2000, 7-12.

²⁴ A més, l'obra de Jaubert va tenir molt poca difusió, fins i tot a la Catalunya Nord; Cambouliu, per exemple, no en tingué coneixement.

A diferència de Jaubert, l'*Essai sur l'histoire de la littérature catalane* (1857) del també nordcatalà Francesc R. Cambouliu representa un salt qualitatiu importantíssim en tots els aspectes pel que fa a la valoració politicoliterària del rei. Així, Jaume I passa a ser considerat en l'obra citada com una figura cabdal i única de la història de la llengua, la literatura i la nació catalanes, fins al punt que per a Cambouliu aquests tres aspectes són indestruïbles i es retroalimenten mútuament:

En fondant une nationalité en Catalogne, Jacques Ier y fondait naturellement et du même coup une littérature. Mais il contribua à ce dernier résultat d'une manière plus directe, par la composition d'ouvrages. (CAMBOULIU 1857, 14)

Malgrat que Cambouliu considerava la literatura catalana morta des de principis del segle XVIII i no pretenia restaurar-la, cal dir que l'*Essai* és el primer treball dedicat a la nostra literatura on trobem una voluntat de seleccionar i reinterpretar els materials literaris en llengua catalana des d'un punt de vista clarament nacional. En aquest sentit, l'obra i la figura de Jaume I passen a ser considerades en aquest assaig com la manifestació més primerenca i més pura de l'esperit nacional català naixent²⁵. Cambouliu subratllava, a més, que la figura del rei no només era crucial pel fet d'haver estat el fundador de la literatura catalana –tant per la seva producció escrita com per la tasca d'impulsor de les lletres catalanes– sinó sobretot perquè, en ser la primera manifestació de l'esperit nacional català, n'havia marcat el desenvolupament posterior:

Jacques Ier, laissant là cette littérature exotique [la literatura trobadoresca] et d'ailleurs proscrite par l'Église, ouvre la carrière à l'esprit national, et lui imprime tout d'abord la direction dans laquelle il marcha toujours depuis. Ses œuvres sont la première manifestation et la plus naïve image de cet esprit, [...]. (CAMBOULIU 1857, 14).

Però Cambouliu era molt conscient, a diferència dels autors que s'havien ocupat anteriorment de la literatura catalana, que una literatura nacional només podia ser la que estava feta en la llengua de la nació. Per aquesta raó, l'erudit nordcatalà, abans de tractar la història de la literatura catalana, dedicava un dels primers capítols de l'*Essai* (el segon) a parlar dels orígens i les característiques de la llengua catalana, on Jaume I també té un paper destacable²⁶. En aquesta secció Cambouliu distingia clarament el català de l'occità des de l'aparició dels romanços i mantenia que la llengua dels trobadors sempre havia estat una *koiné* artificial destinada únicament a l'ús literari, per la qual cosa mai no havia coincidit amb cap de les varietats parlades als llocs on va conrear-se²⁷. Una altra conseqüència d'aquesta presa de posició, és el fet que Cambouliu va situar la producció dels trobadors catalans en provençal en un apèndix final de l'*Essai* a fi d'evitar incloure-la en la història de la literatura catalana pròpiament dita.

Pel que fa a la valoració estrictament literària, Cambouliu no només creia que Jaume I havia estat el primer gran escriptor de la literatura catalana, sinó que la seva producció escrita representava un dels cims de la nostra literatura medieval. Segons l'estudiós esmentat, l'obra del rei no es limitava a la *Crònica* sinó que també li atribuïa *Lo Llibre de la Saviesa*, un llibre l'autoria del qual encara avui no s'ha esclarit del tot, però que tradicionalment s'ha considerat escrit o encarregat per Jaume I. De la primera obra, Cambouliu en destacava, a banda dels mèrits nacionals ja citats, que «sous la plume de

²⁵ Segons Cambouliu, l'esperit nacional català es caracteritzava per dos grans trets, clarament perceptibles en tota la producció literària medieval i, per tant, també en la de Jaume I: l'esperit pràctic i realista –fet que explica la preferència dels catalans pels gèneres històrics i l'escassetat d'obres fantàstiques– i un orgull propi indomable que es basa en un profund sentit de la dignitat i la igualtat humanes, la qual cosa explicaria la presència habitual a la nostra literatura antiga de temes relacionats amb l'amor per la justícia, la sinceritat i la constància. Cambouliu defensava també a l'*Essai* que poques nacions antigues havien demostrat unes tendències democràtiques més pronunciades i, a més, opinava que hi havia una clara continuïtat entre la saviesa i la sobrietat que caracteritzen l'esperit clàssic i el doble caràcter de la literatura catalana. Vegeu CAMBOULIU 1857, 3-6.

²⁶ La *Crònica* de Jaume I era una de les proves que Cambouliu aportava per desmentir la identificació del català i l'occità: «Mais on peut donner une preuve plus directe; et cette preuve est un des écrits les plus remarquables de la littérature catalane : nous voulons parler de la Chronique de Jacques Ier. [...] il est impossible de confondre la langue dans laquelle elle est écrite avec celle des troubadours, soit avec les autres dialectes qui étaient en usage à la même époque de ce côté-ci des Pyrénées.» (CAMBOULIU 1857, 10).

²⁷ Sobre les idees lingüístiques de Cambouliu i la seva influència, vegeu BERNAT (2009).

Jacques Ier l'histoire change de face. C'est l'homme qui est au premier plan dans le récit des choses humaines». Pel que fa a la segona, l'erudit nordcatalà en subratllava que el llibre «est un des premiers, le premier peut-être, où les vérités éternelles proclamées par l'antiquité ont été reconnues et formellement acceptées par l'esprit moderne²⁸». En acabar el comentari de les dues obres citades, Cambouliu conclouïa la presentació de la producció escrita jaumina amb la següent valoració final:

L'histoire et la morale, l'étude des actions humaines et des règles de conduite, tels furent les principaux objets de préoccupations de Jacques Ier, et ses écrits, qui sont, comme nous l'avons dit, les premiers monuments de la littérature catalane, fondent, à cet égard, une sorte de tradition à laquelle cette littérature, poussée d'ailleurs par le caractère national, demeura constamment fidèle. (CAMBOULIU 1857, 17).

És evident que podem relacionar aquesta última conclusió amb la idea del doble caràcter de l'ànima nacional catalana que el mateix Cambouliu havia exposat a l'*Essai* i, en conseqüència, de la seva literatura medieval: l'esperit alhora realista i reflexiu dels catalans que es materialitza en el predomini dels gèneres històric i moral en la prosa literària medieval. L'obra del rei, doncs, en ser la primera i més significativa manifestació de l'esperit nacional català, marcaria, segons Cambouliu, el camí a seguir pels autors posteriors²⁹.

L'erudit vallespirenc, a més, no s'oblidà d'esmentar els mèrits polítics del rei. Així, no solament destaca tots els que creu que mereixen ser recordats per la posterioritat sinó que els iguala amb els d'altres grans figures reials de l'època, com Alfons X el Savi de Castella i Sant Lluís de França «à côté desquels il ne faut pas craindre le nommer». Fins i tot, Cambouliu defensava que la tasca política de Jaume I era en determinats aspectes més avançada i moderna que la dels dos monarques esmentats: «[...] il fit peut-être encore plus qu'eux pour hâter la grande révolution qui devait fonder dans toute l'Europe le pouvoir royal et l'unité nationale sur les ruines de la féodalité³⁰.»

En síntesi, doncs, l'*Essai* de Cambouliu fa una revisió de la figura de Jaume I que va més enllà del mite tradicional del rei tot enriquint-lo amb noves valoracions ideològiques de clara procedència vuitcentista, la més destacable de les quals és la d'encarnar i assegurar la continuïtat de l'ànima nacional catalana en el camp de les lletres medievals. Cambouliu, en definitiva, reinterpreta a través de la literatura el mite del rei com a pare fundador de la catalanitat a partir de la ideologia sobre les nacions que sorgeix al XIX. Malgrat que Cambouliu, tal com hem dit, no pretenia en absolut restaurar la literatura catalana, no tornarem a trobar al XIX una valoració de l'obra i la figura de Jaume I tan marcadament nacional com la de l'erudit vallespirenc. Així mateix, i a tall de conclusió, no podem deixar de citar les darreres paraules de Cambouliu a l'*Essai sur l'histoire de la littérature catalane*, referents a la fi de la literatura catalana a principis del XVIII, les quals són una mostra ben significativa del punt de vista que guiava aquest autor:

[...] nous ne pouvons nous empêcher de déplorer qu'un corps politique, jeune encore et plein d'avenir, ait disparu brusquement de la scène du monde, sans avoir eu le temps d'achever son rôle. L'illustration de la Castille ne nous paraît pas une compensation suffisante. (CAMBOULIU 1857, 56)

A diferència de Cambouliu, Manuel Milà i Fontanals, l'introduïdor de la filologia moderna a la península ibèrica, representa un clar trencament amb la valoració de la figura i l'obra de Jaume I que hem vist fins ara. Tot i que mai no va publicar una història general de la literatura catalana i sempre va preferir l'estudi de la poesia, podem trobar aportacions importants sobre la figura del rei Jaume en dos

²⁸ Aquestes dues citacions es troben, respectivament, a CAMBOULIU 1857, 15 i 1857, 16-17.

²⁹ En aquest aspecte, l'estudiós vallespirenc també afegia que una altra de les accions del rei que havia condicionat el desenvolupament posterior de les lletres catalanes era l'impuls que Jaume I havia donat a les traduccions de grans obres clàssiques de la literatura moral: «C'est par son ordre que le juif Jafuda traduit les moralistes arabes, pendant que d'autres savants traduisent, de leur côté, les Offices de Cicéron, les Lettres de Sénèque, la Politique d'Aristote, la Cité de Dieu de Saint Augustin, l'explication des psaumes d'Innocent III. A côté des traductions, les compilations dans le genre du livre de la Saviesse continuent. [...] et surtout El Crestia de Ximènès, que l'on peut considérer comme le résumé de tous les autres.» (CAMBOULIU 1857, 20).

³⁰ Per a més detalls sobre els mèrits polítics de Jaume I, vegeu CAMBOULIU 1857, 13-14; la citació anterior també pertany a aquestes pàgines.

treballs de Milà: especialment a *De los trovadores en España* (1861) i, de manera menys precisa, a *Principios de literatura general y española* (1877). En el primer d'aquests llibres, Milà dedica un apartat a les relacions entre Jaume I i els trobadors, tot i que no oblida esmentar la importància de l'obra del rei en la literatura catalana:

No sabemos que fuese trovador don Jaime, como infundadamente se ha supuesto y como lo fue su primo y compañero de infancia don Ramón Berenguer de Provenza; pero sucesor de Alfonso y de Pedro, amante de la lengua vulgar que mandó emplear en los documentos públicos, cronista sin duda y promovedor de escritos ajenos, no podía mantenerse sordo a los halagos de una poesía brillante que se consideraba entonces como necesario atavío de las cortes y especialmente de las cortes de Occitania. Así es que su nombre suena en las composiciones de varios trovadores, si bien por lo general no se dedican a cantar los más importantes acontecimientos de su reinado, cuya verdadera representación poética se encontrará tan sólo en las bellas página históricas escritas por el mismo rey, por Desclot y por Muntaner. (MILÀ 1861, 146)

Pel que fa a les relacions suara esmentades, Milà s'interessa especialment pels esdeveniments del llarg regnat de Jaume I que solen aparèixer tractats en la lírica trobadoresca del segle XIII, diferenciant sempre els poetes de les dues bandes dels Pirineus³¹. Sobre aquest darrer aspecte, Milà remarca el contrast entre la visió negativa del rei que predomina en les composicions de nombrosos trobadors occitans, que l'acusaven d'haver abandonat la tradicional orientació prooccitana de la Corona d'Aragó³², i la consideració positiva que llegim en els poemes dels autors protegits pel rei a la seva cort.

Precisament, un dels aspectes ideològics més interessants sobre Jaume I que llegim a *De los trovadores en España* és la interpretació de Milà en clau nacional espanyola sobre les causes de l'esmentada animadversió dels poetes occitans. En aquest sentit, l'erudit català defensa que:

El sentido político de don Jaime, el recuerdo del desastrado fin de su padre y los deberes de monarca cristiano y español le movieron a reservar sus mejores fuerzas para luchar dentro de casa con los enemigos de la España cristiana. No podía ser esto del gusto de los trovadores que residían en la Galia meridional, que favorecían la resistencia de este país al dominio de los reyes y señores del norte de Francia y hubieran preferido que don Jaime se hubiese empeñado en seguir las huellas de su padre. (MILÀ 1861, 153)

En vincular la figura del rei amb la mitologia nacional i religiosa de la *Reconquista* espanyola, Milà, doncs, s'allunya radicalment de la interpretació de Jaume I com a fundador de la catalanitat, tant del mite tradicional com de l'exaltació nacionalista que hem llegit a l'obra de Cambouliu. Fins i tot, quan Milà presenta les gestes militars del rei el defineix com «el que redondeó y afirmó la nacionalidad aragonesa-catalana» (MILÀ 1861, 147), amb la qual cosa encara accentua més el procés de desnacionalització de la catalanitat de Jaume I³³.

Tanmateix, i a pesar del mèrits nacionals (espanyols), polítics, culturals i religiosos que li reconeix, Milà no pot evitar fer una matisada censura moral de l'actitud de Jaume I, així com de revisar críticament alguna de les seves actuacions com a impulsor de les lletres. Pel que fa al primer aspecte, el filòleg vilafranquí valora negativament sobretot la vida privada del rei i, més secundàriament, alguns dels seus actes polítics:

Menos afortunado en la vida privada, donde en las disensiones domésticas cosechó el fruto de su liviandad, menos respetuoso alguna vez con las leyes patrias de lo que convenía al sosiego de los

³¹ Milà distingeix entre *trovadores provenzales en España* i *trovadores españoles en lengua provenzal*. Així mateix, són tractats en capítols diferents (II i III, respectivament).

³² Una de les poesies que, segons Milà, exemplifica millor els punts de vista oposats dels trobadors occitans a l'entorn de la figura de Jaume I és la *tensió* entre Albert de Sisteron i un monjo, on el primer aplica el gentilici «català» als habitants d'Occitània i es declara partidari del rei, a diferència del segon, que blasma la política del monarca català.

³³ També és interessant remarcar la identificació entre català i occità antics que llegim en aquesta obra de Milà (1861, 151): «[...] para los galo-meridionales [el nom de català] debía sonar no tan sólo como el de un poderoso aliado, sino también como título de gloria en razón de su propio parentesco, demostrado por la lengua, con una parte de los que la poblaban.» Sobre les idees lingüístiques de Milà a l'entorn de la gènesi del català, vegeu BERNAT 2006.

reinos, su incomparable desnudo, su bizarría, la grandeza de la mayor parte de sus actos, un fondo de bondad y de franqueza, nos obligan a la indulgencia y al respeto [...]. (MILÀ 1861, 146)

Com era de preveure, les fortes conviccions religioses de Milà expliquen una part de la desmitificació de Jaume I que llegim en aquest treball literari. Però, com ja hem dit, Milà també rebaixa la importància del rei com a protector de les lletres, un dels mèrits tradicionals que li havien atorgat altres estudis; en primer lloc, com ja hem vist, donant veu als trobadors occitans que n'estaven ressentits i, en segon lloc, explicitant les causes per les quals la cort de Jaume I es convertí en un dels principals focus d'atracció dels trobadors de l'època: «cuyo número contribuyeron a acrecentar sin duda la decadencia de las más poderosas casas del sur de Francia y la falta de sosiego e independencia de aquel territorio» (Milà 1861, 169). Tot i que no ens interessa ara aprofundir-hi, cal dir finalment que Milà qüestiona a *De los trovadores en España* la validesa literària d'una part dels poetes protegits pel rei a la seva cort.

Per altra banda, no trobarem gaire dades sobre Jaume I en els *Principios de literatura general y española* (1877), ja que l'objectiu principal d'aquesta obra no era tractar la figura del rei ni la literatura catalana. Tanmateix, cal subratllar el fet que Milà integra en aquest manual la literatura catalana dins l'espanyola, un fet d'enorme transcendència perquè condicionarà durant molt de temps la visió que tindran els erudits de la segona meitat del XIX i principis del XX sobre la nostra literatura, especialment en els dos grans deixebles de l'erudit català, que seguiran i completaran aquest punt de vista i marcaran el desenvolupament dels estudis literaris hispànics: Marcelino Menéndez y Pelayo i Antoni Rubió i Lluch. Així, Milà defensa en aquest llibre que la literatura espanyola comprèn no només l'escripta en castellà –que n'és la principal i la més emblemàtica– sinó també la produïda en qualsevol de les llengües que s'han parlat a la península ibèrica des de l'inici de la història. Per aquesta raó, els *Principios* comencen estudiant la probable producció literària dels pobles anteriors a la romanització (íbers, celtes, etc.) i la literatura llatina conreada a la península, per passar seguidament a centrar-se en les literatures medievals en llengües vulgars: la castellana, la catalana i la gallegoportuguesa. Malgrat que dedica la seva atenció sobretot a la primera, Milà intercala en cada una de les cinc èpoques en què divideix la història literària espanyola alguns apartats dedicats a les altres dues literatures romàniques³⁴. Jaume I és tractat, precisament, en el segon d'aquests períodes (principis del XIII - mitjan XIV), una època que Milà caracteritza de la següent manera: «desde el reinado de San Fernando y Alfonso X de Castilla y de Jaime I el Conquistador de Aragón notamos grandes esfuerzos para el cultivo de las lenguas nacionales (castellana y catalana), á la vez que para la historia y las ciencias³⁵». Milà també dedica algunes ratlles a parlar del *Llibre de la Saviesa* –que atribueix amb probabilitat al rei– i les quatre grans cròniques.

Com acabem de veure, la literatura catalana –i, en conseqüència, l'obra de Jaume I– queda integrada en l'espanyola en aquesta obra de Milà que crearà càtedra durant molt de temps. L'erudit català culmina així una operació que ja havia començat a *De los trovadores en España*. La figura del rei, doncs, perd als *Principios* bona part de l'aurèola mítica de catalanitat que havia tingut anteriorment, i queda reconverit en un exemple més del grans reis croats medievals hispànics. Pel que fa a l'aspecte literari i cultural, el procés de reinterpretació de Milà també comporta, com a contrapartida, una relectura més realista del paper de Jaume I com a protector i productor de les lletres catalanes. Tot i que no nega ni rebaixa en cap moment el valor de l'obra escrita del rei, la censura moral que en fa i una anàlisi crítica de la seva actuació amb els trobadors duen Milà a distanciar-se clarament dels mites tradicionals que envoltaven la figura del monarca, un fet que reforça encara més amb la inclusió de Jaume I en el panteó de la literatura nacional espanyola.

Milà i Fontanals, en definitiva, s'allunya conscientment del mite tradicional de Jaume I en integrar-lo dins els paràmetres del nacionalisme espanyol i revisar críticament l'actuació moral i cultural del rei. És evident que si comparem el tractament de Jaume I que llegim a l'obra de Cambouliu i a la de Milà arribarem a la conclusió que tots dos erudits, amb pocs anys de diferència, emprenen processos semblants de reinterpretació de la figura del monarca en clau nacional, tot i que de signe clarament divergent; un fet que demostra, entre altres coses, l'enorme versatilitat del mite jaumí al llarg de la

³⁴ Per a més informació sobre les característiques dels *Principios*, vegeu MOLAS 1984, 258-261).

³⁵ *Apud* MOLAS 1984, 259.

història. Finalment, no volem deixar de remarcar la paradoxa, ben il·lustrativa de l'època, que la persona que fonamenta els estudis literaris catalans moderns sigui alhora la que integri per primera vegada la nostra literatura dins l'espanyola i, com a conseqüència, la que trenqui amb la valoració tradicional de Jaume I que havia predominat fins aleshores en la historiografia literària.

Abans de passar al darrer gran historiador literari de l'escola vuitcentista catalana, Antoni Rubió i Lluch, cal aturar-nos un moment a parlar del *Breu compendi de la història de la literatura catalana* (1900) de Norbert Font i Sagué, no per les seves escasses aportacions acadèmiques o metodològiques sinó perquè és un símptoma dels profunds canvis històrics que afectaven Catalunya en aquells anys, unes transformacions que, inevitablement, també es reflectiren en els escrits sobre la literatura catalana. En efecte, l'auge del catalanisme entre finals del XIX i principis del XX va propiciar la proliferació de materials destinats a difondre a un públic ampli les principals característiques de la llengua, la història i la cultura autòctones, considerades ara ja definitivament com els trets definidors de la nacionalitat catalana. La història de la literatura catalana, doncs, no en podia quedar al marge i per això el sacerdot i geòleg Norbert Font i Sagué, que ja havia publicat una obra semblant l'any anterior³⁶, va decidir escriure l'esmentat *Breu compendi* amb la finalitat de vulgaritzar la història de les nostres lletres i contribuir, així, a la causa nacionalista catalana:

- ¿Quin es, donchs, lo fi de les nostres obres literaries, històriques y científiques?
- La restauració de la Pàtria Catalana per medi del nacionalisme. (FONT 1900, 59)

Per aquesta raó, les principals novetats que aporta Font no són pas acadèmiques sinó formals: és la primera aproximació a la història de la literatura catalana redactada en la llengua del país i l'única que coneixem que adopta la fórmula de preguntes i respostes, a l'estil del catecismes de doctrina cristiana que també foren imitats per alguns propagandistes polítics del XIX.

Pel que fa al contingut, Font no va fer res més que refondre sumàriament alguns dels estudis que hem comentat –sobretot Cambouliu i Milà, sense citar-los–, però també d'altres obres del vuit-cents molt menys fiables, com la ja citada de Pers i Ramona i el discurs *De la literatura catalana* (1876) de Víctor Balaguer³⁷. L'heterogeneïtat dels materials en què es basà duu Font, en conseqüència, a cometre algunes contradiccions notables³⁸ i a repetir errors que ja havien estat superats des de Milà³⁹. Pel que fa a Jaume I, Font tradueix literalment les idees de Cambouliu que ja hem llegit en comentar l'*Essai*: que el rei fou qui fixà el doble caràcter de l'esperit català a les nostres lletres, a banda de ser el fundador de la nacionalitat i la literatura catalanes, i que les seves dues grans obres són la *Crònica* i *Lo Llibre de la Saviesa*⁴⁰. En aquest sentit, doncs, el llibre de Font no és res més que una mostra de la influència que tingueren les idees de Cambouliu sobre el caràcter de la literatura catalana, en general, i la significació historioliterària de Jaume I, en particular, al llarg del segle XIX, el més il·lustre exemple de la qual, però, és l'obra de què tractarem a continuació.

Antoni Rubió i Lluch és, com ja hem dit, el continuador dels postulats que Milà i Fontanals va aplicar a l'estudi de la literatura catalana antiga, tot desenvolupant-los i ampliant-los en molts aspectes. A més, l'augment de l'interès per la literatura catalana a finals del XIX i la intensa activitat de recerca arxivística que Rubió va emprendre van permetre-li analitzar moltes més obres i en unes condicions més avantatjoses que els seus predecessors. Així mateix, no podem oblidar l'enorme importància de la seva activitat docent, tant a la Universitat de Barcelona com als Estudis Universitaris Catalans (EUC), de la qual sortiran molts dels especialistes –com Nicolau d'Olwer o el seu fill Jordi Rubió i Balaguer– que van acabar de construir la història de la literatura catalana durant el segle XX.

³⁶ Concretament, una *Història de Catalunya* (1899).

³⁷ Com ja hem dit, aquest discurs es basa principalment en els escrits de Pers i Ramona i, més secundàriament, en Cambouliu (vegeu ROMERO MUÑOZ 1983, 9), raó per la qual no l'hem analitzat.

³⁸ Una de les més notables és l'exposició sobre l'origen de la llengua catalana en els «Preliminars» del *Breu compendi*, ja que Font (1900, 10-11) hi barreja les idees de Cambouliu –que defensava que el català nasqué ja independent al mateix temps que els altres romanços i que l'ús de l'occità a Catalunya va ser sempre una moda literària– i les de Milà, que opinava que aquestes dues llengües nasqueren plegades i no es diferenciaren fins a finals del XIV. Sobre aquestes idees lingüístiques, vegeu BERNAT (2009).

³⁹ Per exemple, la referència al fet que Andreu Febrer traduí «tres comèdies de Dant», un error sobre la Divina Comèdia –dividida en tres parts– imputable a Pers i que Font repeteix.

⁴⁰ Vegeu FONT 1900, 24-25.

Malgrat que Rubió i Lluch tampoc no va fer una història completa de la literatura catalana i, com Milà, va continuar centrant-se en els estudis medievals, li devem el primer sumari⁴¹ de la literatura catalana (1901) que abasta des dels orígens fins al primer terç del XIX, un treball que arrodoní el mateix any amb un discurs⁴², *Algunos de los caracteres que distinguen a la antigua literatura catalana*, en què exposava els trets definitoris de la nostra literatura. Més endavant (1907), publicà una memòria⁴³ de la seva activitat a la càtedra de literatura dels EUC que també és de gran importància per conèixer el resultat de les seves reflexions sobre la història de la literatura catalana, la qual, però, no tindrem en compte⁴⁴ pel fet que ja excedeix el límit temporal d'aquest article i també perquè les idees de Rubió i Lluch sobre Jaume I que ens interessa comentar ja es troben explicitades al discurs de 1901.

D'entrada, cal remarcar l'interès de *Algunos de los caracteres que distinguen a la antigua literatura catalana* per a la historiografia de la literatura catalana ja que és una de les primeres reflexions sobre els trets que caracteritzen les nostres lletres, una operació intel·lectual que no trobàvem des de Cambouliu. El discurs de Rubió, però, parteix de la premissa milaniana que la literatura catalana és una de les tres branques modernes de la literatura nacional espanyola, entenent aquesta última com la producció literària feta en qualsevol de les llengües parlades històricament en el marc geogràfic de l'estat i considerant que la castellana és la que té el privilegi d'haver esdevingut modernament el «cetro literario de España» (RUBIÓ I LLUCH 1901, 7). No només trobem la influència de Milà en aquest aspecte fonamental sinó que el mateix Rubió reconeix que l'objectiu del seu discurs és emular el parlament del 1865⁴⁵ en què el seu mestre i antecessor a la càtedra de literatura de la Universitat de Barcelona va analitzar la literatura castellana amb la finalitat de «distinguir lo que en ellas [les lletres castellanques] hubiera de propio y exclusivo, de lo exótico y advenedizo, y aquilatar de esta suerte su verdadero temple nacional.» (RUBIÓ I LLUCH 1901, 8)⁴⁶

A continuació, en canvi, Rubió parla sense cap mena de recança sobre com es va formar una «nacionalidad catalana» clarament diferenciada de la resta d'Espanya amb una llengua i literatura pròpies com a signe distintiu més evident. Amb tot, sempre ceneix aquestes consideracions a la literatura catalana medieval, ja que en passar a l'Edat moderna i contemporània canvia l'adjectiu *nacional* pel de *regional*, fa un cant a l'espanyolitat de les diverses cultures peninsulars modernes⁴⁷ i reclama l'estudi a la universitat de les literatures no castellanques en els respectius territoris. Tanmateix, cal dir que aquestes precisions no es troben fins a la darrera part del discurs, ja que Rubió dedica el gruix del seu parlament a definir el caràcter de la literatura catalana medieval i a considerar-la com la millor expressió de l'antiga nacionalitat catalana⁴⁸:

Dos hechos principales constituyen las bases de toda manifestación literaria: la nacionalidad y la lengua; y una vez creada ésta, como el más poderoso medio de unificación política, la aparición de la literatura es su consecuencia inmediata. (RUBIÓ I LLUCH 1901, 17)

⁴¹ Publicat dins el seu *Sumario de la historia de la literatura española*. Es tracta fonamentalment d'un assaig de periodització de la literatura catalana en forma de guió.

⁴² Pronunciat com a discurs d'obertura del curs acadèmic 1901-1902 a la Universitat de Barcelona amb el títol *Algunos de los caracteres que distinguen a la antigua literatura catalana*. Hem consultat l'edició moderna d'aquest parlament (2001), prologada per Joaquim Molas.

⁴³ Publicada amb el títol *Literatura catalana* dins el volum I de la revista *Estudis Universitaris Catalans*.

⁴⁴ La principal novetat que trobem a la memòria dels EUC és la distinció entre «Història literària de Catalunya» i «Història de la literatura nacional catalana en la llengua nostrada, qu'es la part més important d'ella». Amb tot, cal dir, tal com comentarem a continuació, que per a Rubió i Lluch la literatura catalana forma part de la literatura espanyola, de la qual era una de les tres branques. Per a més informació sobre aquest treball de Rubió, vegeu MOLAS 1984, 261-264.

⁴⁵ Es tracta de la *Oración inaugural que en la solemne apertura del curso académico de 1865 á 1866 leyó ante el claustro de la Universidad de Barcelona el Dr. Manuel Milà y Fontanals*, reeditada el 2001.

⁴⁶ Rubió també esmenta Milà en altres punts del seu discurs, especialment quan cita *De los trovadores en España* per recordar les causes per les quals es va formar a Catalunya una nacionalitat diferent de les hispàniques, lligada al principi al món occitànic i, més tard, ja completament independent.

⁴⁷ És interessant de remarcar que, a diferència d'altres territoris hispànics com Bascònia, Galícia i València, Rubió considerava que la incorporació completa de les lletres catalanes a les espanyoles era un fet molt recent que només havia pogut consolidar-se a principis del segle XIX amb l'arribada del Romanticisme (vegeu RUBIÓ I LLUCH 1901, 37).

⁴⁸ Tot i que alguna vegada parla de nacionalitat «catalanoaragonesa», Rubió té clar que «la monarquía federativa de Aragón no tuvo otra literatura nacional que la catalana». (RUBIÓ I LLUCH 1901, 31)

En aquesta darrera operació, Rubió i Lluch, però, ja no fa servir la superestructura ideològica milanesa que hem comentat sinó que beu molt probablement, sense citar-lo, de la caracterització de la literatura catalana antiga que hem llegit a l'*Essai* de Cambouliu. Per aquesta raó, l'eix a partir del qual Rubió defineix la literatura catalana antiga és el caràcter alhora pràctic i popular⁴⁹ dels catalans, del qual Jaume I n'és, precisament, el millor representant històric i la figura que, a més de fundar la nacionalitat, va imprimir el seu segell a tota la literatura catalana posterior:

Encarnación sublime de tal temperamento fue el legendario rey D. Jaime, verdadero almogávar coronado que terminó de un solo golpe la reconquista de la tierra solariega, y después de él, todos nuestros grandes escritores y pensadores, quién más quién menos, llevaron fuertemente impreso este sello de energía y de movimiento febril que corresponde á la expansión conquistadora y mercantil de Cataluña a través del Mediterráneo. (RUBIÓ I LLUCH 1901, 26)

Així mateix, Rubió també considera, seguint Cambouliu, que la prosa, i sobretot el gènere històric, són la millor manifestació d'aquest doble caràcter nacional dels catalans:

De ahí que toda la poesía de nuestra raza y toda su actividad mental y real se concentre en nuestra prosa; de ahí que en Cataluña la historia real y la historia narrada fuesen más poéticas que su poesía; de ahí, por último, que el alma entera de nuestra vida nacional se encarne en nuestros pensadores y sobre todo en nuestros cronistas. (RUBIÓ I LLUCH 1901, 267)

Tot i que també trobem d'altres paral·lelismes entre Rubió i Cambouliu⁵⁰, cal reconèixer que l'erudit barceloní, entrellant amb materials més sòlids i complets, aconsegeix arrodonir encara més la caracterització de la literatura catalana antiga esbossada per l'autor de l'*Essai*. Cal destacar, en aquest sentit, com a aportació original de Rubió la comparació entre les característiques de les lletres catalanes medievals i les de les altres grans literatures romàniques⁵¹ que li serveix de base per refermar el doble caràcter de la literatura catalana antiga.

En suma, la figura i l'obra de Jaume I apareix revaloritzada novament en clau nacional als estudis literaris de Rubió i Lluch, tot i que aquest autor ha de fer alguns equilibris per fer compatibles el caràcter nacional de la literatura catalana antiga i la seva inclusió moderna en la literatura espanyola. Com hem avançat, Rubió aconsegeix superar aquesta paradoxa distingint l'època en què la nostra literatura «puede soportar un honroso cotejo con la antigua castellana i era una de las más completas y homogéneas y de más marcado sabor popular entre las demás romances, sus hermanas» (Rubió i Lluch 1901, 19-20) i l'edat moderna en què «el pacto de alianza entre ella y la castellana bien sellado quedó [...]» (Rubió i Lluch 1901, 35). Rubió pot, així, recuperar i enriquir la interpretació de Jaume I feta per Cambouliu i ressituar novament el monarca en el panteó de les glòries nacionals catalanes, encara que sigui al preu de limitar l'època nacional de la literatura catalana.

4. Consideracions finals

El recorregut que hem seguit fins ara ens ha servit per adonar-nos que la concepció de Jaume I en els primers estudis sobre la història de la literatura catalana, llevat de Jaubert, està molt marcada per la reinterpretació en clau nacional catalana de Cambouliu, la qual, però, és contrarestada en part per la visió més matisada i espanyola de Milà. Abans, però, no voldríem continuar sense cridar l'atenció sobre una aparent paradoxa: el fet que tot el procés de reformulació ideològica sobre la figura del rei que hem analitzat va ser realitzat en llengües diferents del català i engegat per un erudit que estava convençut de fer la història d'una literatura morta.

Cambouliu, doncs, és el responsable d'afegir a la llarga i variada llista de mèrits atorgats a Jaume I la consideració de ser, per una banda, el doble fundador de la nacionalitat i la literatura catalanes i

⁴⁹ A vegades també l'anomena democràtic.

⁵⁰ Per exemple, la crítica a la suposada escassetesa i manca d'originalitat de la literatura catalana antiga feta per alguns erudits forans que precedeix la part central del discurs de Rubió. Cambouliu ja havia fet la mateixa operació a l'*Essai*.

⁵¹ Després de comparar-la amb les literatures castellana, portuguesa, francesa i italiana, afirma que «la catalana se nos presenta como una de las más completas, homogéneas y de más marcado sabor popular entre las demás romances, sus hermanas» (RUBIÓ I LLUCH 1901, 19-20), tot i que també li reconeix algunes mancances, especialment en relació amb les dues últimes.

convertir-lo, per altra, en la primera i més clara encarnació de l'esperit nacional dels catalans que, gràcies a ell, ja sempre impregnà les nostres lletres. Cambouliu, a més, també aprofità la figura del rei per exemplificar el doble caràcter pràctic i democràtic que, segons el seu parer, caracteritzava l'esperit nacional català. Com hem vist, aquest entramat ideològic va tenir un innegable ressò al llarg del segle XIX en altres autors com Font i Sagué i, sobretot, Rubió i Lluch (i probablement la seva escola), a banda d'altres autors menors. En aquest sentit, caldria reclamar, una vegada més, la necessitat d'estudiar amb més detall l'impacte de l'*Essai* de l'erudit vallespirenc en la configuració dels primers estudis literaris catalans, no només en el tema tractat en aquest article sinó també en d'altres com el desballestament ideològic del llemosinisme lingüísticoliterari⁵² i la periodització de la literatura catalana, aspectes on també tingué una notable influència.

Hem vist també com les idees de Cambouliu sobre el monarca toparen amb el punt de vista oposat de Milà i Fontanals, malgrat que aquest últim també partia d'una relectura en clau nacionalista típica de les històries literàries europees del XIX. Tanmateix, les opinions de Milà van influir més en la concepció del marc general on calia situar la literatura catalana que no en la interpretació de la figura de Jaume I, que no tingué continuïtat en els estudis historicoliteraris locals. La valoració del monarca que hem llegit en l'obra de Rubió i Lluch, doncs, seria el resultat de la voluntat de conciliar aquests dos enfocaments, divergents en el resultat més que en el procediment. Cal dir, tanmateix, que la inclusió de la literatura catalana dins l'espanyola –ni que sigui a partir de l'Edat Moderna– tampoc no tindrà seguidors en l'escola creada per l'erudit barceloní, per la qual cosa la línia iniciada per Milà acabarà finalment en una via morta.

Amb tot, l'avenç –qualitatiu i quantitatiu– dels estudis historicoliteraris catalans al llarg del XIX anava engrandint cada vegada més una altra figura que acabarà situant-se en un pla igual o superior a la del llegendari rei i que Rubió i Lluch ja va valorar en conseqüència: Ramon Llull. I aquesta evolució és, precisament, un dels símptomes que anuncien una nova etapa en la historiografia literària catalana, ja plenament compatible amb les europees i caracteritzada per les aportacions de la nova fornada d'investigadors preparats per Rubió i Lluch. Com a exemple més destacable d'aquest avenç, Lluís Nicolau d'Olwer, el més il·lustre representant d'aquesta nova escola, escriurà finalment una història general de la literatura catalana⁵³ i continuarà consolidant amb els seus estudis una disciplina que des de la seva naixença sempre ha tingut al nostre país, de grat o per força, una funció pública més marcada que en altres llocs.

- BADIA, Lola. «La literatura catalana medieval vista per alguns estudiosos vuitcentistes». In *Actes del Col·loqui Internacional sobre la Renaixença (1984)*, vol. II. Barcelona: Curial Edicions, 1984, p. 9-16.
- BERNAT, Francesc. «Francesc Cambouliu i la fi del llemosinisme a la fi del s. XIX». In *Les relacions occitano-catalanes al llindar del segle XXI*, Péronnas: Éditions de la Tour Gile, 2009, p. 141-149.
- BERNAT, Francesc. «La singularització de les llengües en els inicis de la lingüística: el cas català». In *Actes del VII Congrès de Lingüística General*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona [en CR-Rom], 2006.
- CAMBOULIU, François R. *Essai sur l'histoire de la littérature catalane*. Paris: Librairie Durand, 1857.
- CREIXELL, Lluís. «La Renaixença al Rosselló». In *Actes del Col·loqui Internacional sobre la Renaixença (1984)*, vol. I. Barcelona: Curial Edicions, 1992, p. 57-82.
- FONT I SAGUÉ, Norbert. *Breu compendi de la historia de la literatura catalana*. Barcelona: La Catalana, 1900.
- FUSTER, Joan. «Decadència i castellanització». *Caplletra*, I, 1986, p. 29-25.
- HOBSBAWM, Eric. *Nations and nationalism since 1780: programme, myth, reality*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- MASSOT, Josep. «Història literària». In MASSOT, Josep & MOLAS, Joaquim. *Diccionari de la literatura catalana*. Barcelona: Edicions 62, 1979, p. 313-317.
- MILÀ, Manuel. *De los trovadores en España* (1861). Reeditat a cura de C. Martínez i F.R. Manrique. Barcelona: C.S.I.C, 1966.

⁵² Pel que fa a aquest aspecte, vegeu-ne una aproximació a BERNAT (2009).

⁵³ Un projecte que anà materialitzant en diversos escrits al llarg de la dècada del 1910 i que culminà amb la publicació del *Resum de literatura catalana* (1927).

- MOLAS, Joaquim. «Sobre la periodització en les històries generals de la literatura catalana». In *Symposium in honorem prof. M. de Riquer*. Barcelona: Quaderns Crema i Universitat de Barcelona, 1984, p. 257-273.
- NICOLAU D'OLWER, Lluís. *Resum de literatura catalana*. Barcelona: Barcino, 1927.
- PRAT, Enric i VILA, Pep. *Francesc Jaubert de Paçà. «Recherches historiques sur la langue catalane» (1824)*. Canet de Rosselló: Trabucaire, 2000.
- REGUANT, Montserrat. *Etapas reivindicatives de la teoria nacional catalana*. Gaüses: Llibres del segle, 1996.
- RUBERO MUÑOZ, Carlos. «Breve historia de las historias de la literatura catalana». *Rassegna Iberistica*, XVII, 1983, p. 3-33.
- ROSSICH, Albert. «Decadència i Renaixença: una visió programàtica de la literatura catalana». In *Actes del Col·loqui Internacional sobre la Renaixença (1984)*, vol. II. Barcelona: Curial Edicions, 1984, p. 33-50.
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi. «Literatura catalana». In DÍAZ-PLAJA, Guillermo. *Historia general de las literaturas hispánicas*. Barcelona: Barna, 1949-1958 (vol. I, 1949, p. 643-746; III, 1953, p. 727-930; IV, 1956, p. 493-597; V, 1958, p. 213-337)
- RUBIÓ I LLUCH, Antoni. *Algunos de los caracteres que distinguen a la antigua literatura catalana*. (1901). In *21 discursos inaugurals*, vol. XIII. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2001.
- THIESSE, Anne-Marie. *La création des identités nationales*. París: Éditions du Seuil, 1999.
- VALSALOBRE, Pep. «Història d'una superxeria: el cas de Jordi de Sant Jordi». In *El (re)descobrimient de l'edat moderna. Estudis en homenatge a Eulàlia Duran*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007, p. 297-335.